

УДК 343.211.4:14(47)"19-20"

КОВНЄРОВ ОЛЕКСАНДР,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук
Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ*

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК МІРА МОРАЛІ Й ПРАВА В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА СОЛОВЙОВА

У статті на підставі аналізу основоположних праць російського філософа Володимира Соловйова "Виправдання добра" та "Право і моральність" визначено характеристики справедливості, які дозволяють розуміти її як міру співвідношення моралі і права, діяння та відплати. Автор статті формулює максими філософської доктрини Володимира Соловйова, які полягають у: 1) визнанні права злочинця і потерпілого на допомогу держави; 2) нетотожності відплати та існуючих кримінальних законів; 3) повазі до людської гідності в будь-якому випадку; 4) необхідності впливати на злочинця виключно словом порозуміння; 5) невинуватості покарання з моральної точки зору; 6) необхідності суспільної опіки над злочинцем.

Ключові слова: *справедливість; правда; добро; мораль; право; діяння; відплата; доктрина; закон; гідність.*

Постановка проблеми. Одним з найважливіших питань формування сучасної демократичної держави є проблема справедливості, оскільки справедливість виступає найважливішою ціннісною категорією аналізу соціального буття і соціальних відносин. Останні найчастіше піддаються ревізії в періоди кардинальних соціальних змін, обумовлених економічною, політичною і духовною кризою соціуму. І якщо існуючі теоретичні моделі справедливості, що лежать нині в основі побудови демократичних інституцій та критеріїв розподілу соціальних благ, слід доповнювати з огляду на мінливість зовнішніх умов існування людства, то розпочати слід з вивчення фундаментальних праць представників етико-філософської традиції, погляди на справедливість у яких, за висловом О. В. Прокоф'єва, виступають "тим загальним ціннісним знаменником, що лежить в основі суджень про виправданість різноманітних суспільних практик, традицій та інститутів" [1]. Якщо в українській національній традиції таким "стовпом етики та філософії" називають Григорія Сковороду, то в російській - Володимира Соловйова, фундаментальні праці якого "Духовні основи життя", "Право і моральність", "Виправдання добра" дають цілісну оцінку й розкривають сутність феномена справедливості в російській етичній думці.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблема справедливості в російській етико-філософській думці є об'єктом дослідження не одне десятиліття. Творчу спадщину В. Соловйова почали вивчати вже за 10 років після смерті філософа і серед цих робіт окремо виділяється праця Є.П. Трубецького "Світоспоглядання Вол. С. Соловйова" (1913 рік), у якій історіософська проблематика В. Соловйова отримала найбільш повне висвітлення. Серед сучасних дослідників, які вивчають поняття "справедливість" в філософії Володимира Соловйова не тільки з етичних, але й з соціально-правових точок зору, слід вказати на роботи російських дослідників М.Л. Бурової [2], О.В. Кірсанової [3-4], Г.Д. Гурвіча [5] та інших, а також праці філософів російського зарубіжжя В. В. Зеньковського [6], Г.В. Флоров-

ського [7], М. Бердяєва [8] та інших, у яких справедливість розглядається як правда-істина і далі досліджуються суперечності "внутрішньої" та "зовнішньої" правди.

Метою статті є аналіз категорії справедливості як такої, що має реальний конструктивний та системотворючий потенціал у соціально-філософській концепції Володимира Соловйова.

Виклад основного матеріалу. У своєму творі "Виправдання добра" (1897), який, за замислом автора мав стати першою частиною філософської доктрини "всесвідності" Володимир Сергійович Соловйов дає визначення справедливості, як філософської чесноти, яку він розуміє як правдивість, неупередженість, як категорію, що співпадає з загальним принципом альтруїзму (при нерозділеності правил "нікого не кривдити" та "усім допомагати"), а також як безумовне підкорення існуючим законам [9].

Філософсько-правовий аспект справедливості в контексті діяння і відплати розглянуто ним також у роботі "Право і моральність" (1897) [10]. Саме в цій праці він розкриває природу морально-правових відносин між злочинцем і потерпілим, зокрема, звертає увагу на роль суспільства (або держави) у їх праві на захист, а також визначає значення більш справедливої та людинолюбної суспільної опіки над злочинцем з метою його можливого виправлення.

На окремих прикладах філософ аналізує проблему справедливості між мораллю і правом, а саме, розмірковує над реакцією свідка на поведінку образника та ображеного з моральної і правової точки зору. При цьому зауважує, що свідок неоднозначно ставиться до подібного способу дії: з одного боку, він прагне захистити ображеного, з іншого - виховати образника. Вол. Соловйов показує, що моральний принцип потребує нашого визнання права обох на відновлення порушеної правди і справедливості [10].

Важливим вважає мислитель розгляд у контексті проблеми справедливості між мораллю і правом двох протилежних доктрин, зокрема, відплати та порозуміння через слово. При дослідженні доктрини відпла-

ти філософ наводить приклад з особою, що належить до якоїсь суспільної групи - роду, клану тощо. Мислитель звертає увагу, що поняття злочину і покарання тут не існує: образник у цьому випадку є ворог, якому помстяться, а не злочинець, якого покарають. Ситуація змінюється з переходом до державного устрою, тобто коли переважна частина родів і племен об'єднуються навколо вождя з більш або менш організованою владою, причому скасовується самостійність окремих родів і кланів та звичай кровної помсти [9].

Таким чином, на думку В. Соловйова, раніше (в часи родоплеменного устрою) різні злочинні вважалися такими, що прямо зачіпали загальний інтерес і весь рід мстився за них винному та його родичам. З утворенням більш широких політичних союзів це право і цей обов'язок кровної помсти відняли у роду, однак вони не перейшли (у тому сенсі, як раніше) до держави [там само].

Вол. Соловйов показує, що кримінально-правова доктрина відплати має історичну основу у тому сенсі, що кримінальні покарання ще існують, мають історичну трансформацію першого родоплеменного принципу кровної помсти. Раніше образник утрачав усі людські права в очах ображеного ним роду, тепер він стає безправним суб'єктом покарання в очах держави, яка відплачує йому за порушення своїх законів. На думку філософа, ставлення суспільства і закону до злочинців зазнало дуже різких змін, родова помста змінилася грошовими штрафами, а ті поступилися місцем "міським стратам" [там само].

Необхідно зазначити, що багато філософів і юристів продовжують відстоювати думку про те, що слід і далі обмежувати і врешті-решт взагалі виключити принцип відплати з нашої правової оцінки скоєних злочинів. Але ж питання полягає не у встановленні загального принципу покарання злочинів як порушень закону, оскільки в цьому відношенні за всі злочини призначається покарання.

Як зазначає Вол. Соловйов, моральність полягає в тому, що людська гідність повинна поважатися у кожній особі, тобто неможливо робити будь-якого відступника тільки засобом або зброєю чиєсь користі. Однак за теорією залякування злочинець, що притягується до покарання, розглядається лише як засіб для наведення страху на інших та для охорони суспільної безпеки. До наміру кримінального закону може входити і особливе благо злочинця: утримати його страхом покарання від скоєння злочину. Одне з двох: або зміст покарання в залякуванні, і тоді вже необхідно допустити муки страти, як засобу переважно залякування, або ж характер покарання залежить від морального принципу і тоді потрібно взагалі відмовитися від залякування, як мотиву по суті аморального. Однак, у всіх наших європейсько-американських пенітенціарних системах залишається ще багато непотрібного насилля і тортур, що пояснюється тільки як мертвий спадок віджитих принципів відплати і залякування [там само, с. 177].

Усі ці систематичні тортури, на думку філософа, збувають моральну свідомість та змінюють первісне почуття до злочинця. При цьому жалість до ображеного або потерпілого і прагнення захистити його озброюють нас проти образника або злочинця. Однак, коли суспільство сильніше за окремого злочинця, то воно вже звертає на нього, незброєного, свою ворожечу та робить його предметом тривалих тортур, і сам злочинець тоді стає ображеним або потерпілим, викликаючи в нас жалість і потребу захистити його. Юридична свідомість, як і практика, рішуче відмовились тільки від послідовного проведення принципів відплати і заляку-

вання, а не від самих цих ідей. У зв'язку з цим діючу в освічених державах систему покарань В. Соловйов називає беззмістовною, нежиттєвою угодою між цими непридатними принципами, з одного боку, та деякими вимогами людинолюбства і справедливості, з іншого [там само]. Таке, на його думку, вкрай незадовільне ставлення до цієї важливої справи вже давно викликає реакцію морального почуття, яка у багатьох моралістів переходить у протилежну крайність, спонукаючи їх до відмови від самої ідеї покарання у широкому сенсі, як реальної протидії злочинам. Згідно з цією новою доктриною, будь-який примус або насилля над особою не дозволяється, тому на злочинця слід впливати винятково словом.

Розглядаючи далі доктрину порозуміння через слово, Вол. Соловйов зупиняється на моменті локальної протидії злочинцю. Зокрема, філософ ставить питання: чи є аморальним насилля наші дії щодо образника (злочинця), коли ми утримуємо його від скоєння протиправних дій? Одне з двох: або зупинений нами злочинець ще не втратив людських почуттів, і тоді він, на нашу думку, повинен бути тільки вдячним, що його своєчасно утримали від гріха. У цьому випадку насилля, якому він піддався, здійснилося за його особистою згодою і право його не порушене, тобто жодного насилля тут не було. Або ж злочинець настільки втратив людські почуття, що залишається незадоволеним, що йому зашкодили скоїти злочин. У цьому випадку, зазначає філософ, до людини звертатися зі словом розумного переконання було б майже безглуздо [там само].

Таким чином, на думку Вол. Соловйова, наші дії або утримання від дій повинні визначатися зовсім не розумінням щодо їх можливих, але й нам невідомих непрямих наслідків, а прагненнями, які прямо випливають з позитивних приписів морального начала. Тому, якщо хтось з чистого бажання людинолюбства попередить протиправну дію і позбавить злочинця від зайвого гріха, а жертву його від злочинного посягання, то він завжди буде виправданий своєю совістю і загальним усвідомленням, що по-справжньому виконав моральну вимогу: допомогати усім, наскільки це можливо [там само].

Тобто покарання як залякування відплати (типичним видом якого є страта), не може бути виправданою дією з моральної точки зору, оскільки воно заперечує в злочинці людину, позбавляючи його права на існування і моральне відродження, та робить з нього страждальну зброю чужої безпеки. Моральне начало, як стверджує В. Соловйов, потребує реальної протидії злочинам і визначає цю протидію (або покарання не співпадаюче з поняттям відплати) як правомірний засіб діяльного людинолюбства, законно та примусово обмежуючи зовнішні прояви злої волі не тільки заради безпеки суспільства та його мирних членів, а також і в інтересах самого злочинця [там само].

Для захисту осіб, безпеки суспільства та подальшого блага самого злочинця треба, перш за все, щоб винний у злочині був на деякий час позбавлений свободи. Для самого злочинця, зазначає В. Соловйов, позбавлення свободи дуже важливе, як зупинка у розвитку злочинної волі, як можливість усвідомлення своїх протиправних дій.

Далі філософ звертає увагу на те, що, сучасна пенітенціарна система, враховуючи деякі успіхи за останній час, все ж у значній мірі визначається давніми поняттями покарання як тортури, що використовуються у відношенні злочинця, виходячи з принципу "за скоєним крадією і тортури". Істинне ж поняття покарання щодо злочинця, має на меті не фізичні його тортури, а моральне вилікування або виправлення [там само].

Як стверджує Вол. Соловйов, суспільна опіка над злочинцем, яка доручається компетентним людям з метою його можливого виправлення, - є найважливішим поняттям "покарання", або позитивною протидією злочину, що допускається моральним началом. Заснована на цьому пенітенціарна система, яка є більш справедливою та людинолюбною, аніж сучасна, буде на його думку, і більш дієвою [там само, с. 379-440].

Розвиваючи свої міркування про справедливість в інших роботах (зокрема в указаній вже праці "Право і моральність"), В. Соловйов розглянув доктрину помсти як відплати злом за зло, стражданням за страждання, пов'язавши її з принципом "відновленого права", принципом залякування як основного принципу кримінального правосуддя. Зокрема, за теорією залякування злочинець, що притягується до відповідальності, розглядається як засіб для наведення страху на інших та для охорони суспільної безпеки, що, на думку Вол. Соловйова, суперечить безумовній моральній нормі, як противне вимогам людинолюбства. Філософ зокрема зазначає, що в сучасних кримінальних законодавствах європейської та американської пенітенціарних систем залишається ще багато непотрібного насилля і тортур, що є мертвим спадком віджилих принципів помсти та залякування (такою є, на його думку, страта, яка, хоча і втратила усі підстави, однак все ж завзято відстоюється) [10].

Поряд з доктриною помсти як відплати Вол. Соловйов досліджував доктрину порозуміння зі злочинцем через слово, змістом якої є те, що усякий примус або насилля над будь-ким не дозволяється, а тому на злочинця слід впливати винятково через слово порозуміння. Ця доктрина пов'язується Соловйовим з принципом співчутливого ставлення до злочинців, який виключає не тільки помсту й залякування, але також і попередження злочинів та виховний вплив на злочинця.

У ході філософсько-правового аналізу діяння і відплати, Вол. Соловйов вирішує проблему: чи є аморальним та незаконним насиллям наші дії щодо злочинця, коли ми утримуємо його від скоєння протиправних діянь. При цьому він стверджує, що протидія злу неможлива й беззмістовна, важлива не свобода зла, а організація добра, оскільки будь-хто розуміє, що в сучасному суспільстві не повинно бути ніякого примусу.

Висновки

Таким чином, у результаті аналізу проблеми справедливості, Вол. Соловйов визначає її як співвідношення між мораллю і правом, як оцінку діяння та відплати, відповідаючи при цьому на питання: якою має бути поведінка людини по відношенню до закону; яким має бути покарання людини, яка порушила норму права; наскільки справедливе чи несправедливе покарання з точки зору моралі і права та ін. Максими його філософської доктрини щодо розв'язання протиріччя між мораллю і правом, а отже щодо самої справедливості, такі:

1) моральний принцип вимагає, щоб ми визнавали право обох (злочинця й потерпілого) на допомогу суспільства для відновлення порушеної правди і справедливості;

2) внутрішня беззмістовність доктрини відплати, або "відплатної через помсту справедливості", підкреслюється тим, що, за винятком небагатьох випадків, вона не має ніякого відношення до існуючих кримінальних законів;

3) моральне начало стверджує, що людська гідність повинна поважатися в кожній особі. Кримінальне законодавство може враховувати також благо злочинця:

утримати його страхом покарання від скоєння злочину, але якщо злочин вже скоєно, то цей мотив, очевидно, відпадає; злочинець, що карається залишається з цієї точки зору тільки як засіб для залякування інших;

4) згідно з доктриною порозуміння через слово, усякий примус або насилля над будь-ким не дозволяється, а тому на злочинця слід впливати виключно лише словом порозуміння. Цей принцип співчутливого ставлення до злочинців, заперечуючи усякий примус взагалі, виключає не тільки помсту й залякування, але навіть заходи злочинів та виховного впливу на злочинця;

5) покарання як залякування через відплату (наприклад, страта), не може бути виправданим з моральної точки зору, оскільки воно заперечує в злочинці людину, позбавляє його права на існування і моральне відродження і робить з нього страждальну зброю чужої безпеки. Моральне начало вимагає реальної протидії злочинам та визначає цю протидію (або покарання, яке не співпадає з поняттям відплати) як правомірний засіб діяльного людинолюбства, законно та примусово обмежуючи зовнішні прояви злої волі не тільки заради безпеки суспільства та його законслухняних членів, але також і в інтересах самого злочинця. Потерпілий від злочину має право на захист та, по можливості, компенсацію; суспільство має право на безпеку; злочинець має право на порозуміння та виправлення; для самого злочинця позбавлення свободи важливе особливо, як зупинка у розвитку злочинної волі, як можливість схематися;

6) суспільна опіка над злочинцем, що доручена компетентним людям, з метою його можливого виправлення, є єдиним поняттям "покарання", або позитивної протидії злочину, яке допускається моральним началом.

У подальших дослідженнях, окрім дослідження співвідношення між мораллю і правом у контексті діяння та відплати, слід розглянути проблему моралі й права з точки зору безумовного Добра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прокофьев А. В. Справедливость или преодоление человеческой природы? (метанормативный контекст понятия "справедливость" / А. В. Прокофьев // Этическая мысль. - М. : ИФ РАН, 2003. - Вып. 4. - С. 23-49.
2. Бурова М. Л. Проблема справедливости в русской социально-философской мысли конца XIX - начала XX веков : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / Бурова Мария Леонидовна. - СПб., 2003. - 22 с.
3. Кирсанова О. В. Справедливость в этике Всеединства В. С. Соловьёва / О. В. Кирсанова // Новые подходы в гуманитарных исследованиях: право, философия, история, лингвистика, экономика : межвуз. сб. науч. тр. / [редкол.: Л. И. Савинов и др.]. - Саранск : Ковылк. тип., 2011. - Вып. X. - С. 33-39.
4. Кирсанова О. В. Справедливость как этико-правовая категория / О. В. Кирсанова // Русская Православная церковь и современное российское общество : XX Рождественские православно-философские чтения. - Н. Новгород : Нижегородский государственный педагогический университет, 2011. - С. 388-396.
5. Гурвич Г. Д. Два величайших русских философа права: Борис Чичерин и Владимир Соловьёв / Г. Д. Гурвич // Правоведение. - 2005. - № 4. - С. 153.
6. Зеньковский В. Русские мыслители и Европа: критика европейской культуры у русских мыслителей / В. Зеньковский [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://www.odinblago.ru/zenk_rus_misl_i_evropa.
7. Флоровский Г. В. Человеческая мудрость и премудрость божия / Г. В. Флоровский [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://proroza.narod.ru/Florovsky-2.htm>.

8. Бердяев Н. А. Основная идея Вл. Соловьева / Н. А. Бердяев // Типы религиозной мысли в России : собрание сочинений. - Париж : YMCA-Press, 1989. - Т. III. - 714 с.

9. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная фи-

лософия // Соловьев В. С. Сочинения : в 2 т. / В. С. Соловьев. - М. : Мысль, 1988. - Т. 1. - С. 379-440.

10. Соловьев В. С. Право и нравственность. Очерки из прикладной этики / В. С. Соловьев. - М. : Наука, 1998. - 177 с.

Ковнеров Александр,

кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социально-политических и правовых наук Донбасского государственного педагогического университета, г. Славянск

СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК МЕРА МОРАЛИ И ПРАВА В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЕВА

В статье на основании анализа основных работ русского философа Владимира Соловьева "Оправдание добра" и "Право и нравственность" определены характеристики справедливости, позволяющие понимать ее как меру соотношения морали и права, действия и возмездия. Автор статьи формулирует максимы философской доктрины Владимира Соловьева, которые заключаются в : 1) признании права преступника и потерпевшего на помощь государства, 2) нетождественности возмездия и существующих уголовных законов; 3) уважении человеческого достоинства в любом случае; 4) необходимости влиять на преступника исключительно словом; 5) неоправданности наказания с моральной точки зрения, 6) необходимости общественной опеки над преступником.

Ключевые слова: справедливость; правда; добро; мораль; право; деяние; возмездие; доктрина; закон; достоинство.

Kovnerov Olexander,

Cand. Sc. (Philosophy), Assistant Professor of the Philosophy, Socio-Political and Legal Sciences Department of Donbas State Teacher Training University, Sloviansk

JUSTICE AS MEASURE OF MORALS AND LAW IN VOLODYMYR SOLOVIOV'S SOCIO-PHILOSOPHICAL CONCEPT

Based on an analysis of fundamental philosophical works of philosopher Volodymyr Soloviov "Justification of the Good" and "Law and Morality", the paper defines characteristics of justice, which allow perceiving it as a measure of interrelationship of morals and law, deed and retaliation. The author lays down the maxims of Volodymyr Soloviov's philosophical doctrine, which comprise the following: 1) recognition of criminal's and complainant's rights to state aid; 2) nonidentity of retaliation and current criminal laws; 3) respect for human dignity in any case; 4) necessity to influence a criminal solely through mutual understanding; 5) unjustifiability of punishment from the moral point of view; 6) necessity of social custody of a criminal.

Key words: justice; truth; the good; morals; law; deeds; retaliation; doctrine; legislation; dignity.

REFERENCES

1. Prokofiev A.V. (2003), *Eticheskaya mysl, vyp. 4*, IFRAN, Moscow, p. 23-49.
2. Burova M.L. (2003), *Problem of justice in the Russian social and philosophical thought in the late XIX-early XX centuries*, Abstract of thesis for the degree of candidate of philosophies sciences in specialty: 09.00.11, Sankt-Petersburg, 22 p.
3. Kirsanova O. V. (2011), *New approaches to humanitarian research: law, philosophy, history, linguistics, economics*, Saransk, p. 33-39.
4. Kirsanova O. V. (2011), *Russian Orthodox Church and the modern Russian society: XX Christmas Orthodox philosophical reading*, NGPU, N. Novgorod, p. 388-396.
5. Gurvich G. D. (2005), *Pravovedenie*, 4, p. 153.
6. Zenkovskiy V., *Russian thinkers and Europe: a critique of European culture in Russian thinkers*, available at: http://www.odinblago.ru/zenk_rus_misl_i_evropa
7. Florovskiy G *Human wisdom and the wisdom of God*, available at: <http://proroza.narod.ru/Florovsky-2.htm>
8. Berdyayev N.A. (1989), *The basic idea of Vl. Solovyov*, Collected Works, tom III, YMCA-Press, Paris, 714 p.
9. Soloviev V. S. (1988), *Justification of the Good. Moral Philosophy, Works*, T. 1, p. 379-440.
10. Soloviev V. S. (1998), *Law and morality. Essays of Applied Ethics*, Nauka, Moscow, 177 s.

© Ковнеров Олександр

Надійшла до редакції 19.12.2013